

pristup upućuje na uključivanje, ne samo teorije i prakse globalizma, nego i teorije i prakse antiglobalizma. Autor nastoji rasvijetliti objektivni i subjektivni aspekt globalizacije odvajajući socijalne zakone društva od ideoloških namjera ljudi. Ipak, cjelina globalizacije se ispoljava u strukturi interesa i strukturi moći koje su u funkciji obezbjeđenja monopolskih pozicija bogatih ljudi i zemalja. Svoj kritički odnos profesor Dobrenjkov ispoljava, ne u totalnom odbacivanju globalizacije, već se opredeljuje za globalizaciju sa ljudskim likom ili globalizaciju odozdo („snizu“).

Nesporno je da globalizaciju moramo posmatrati kao proces univerzalizacije čovječanstva. Nesporno je takođe, da se u tom procesu neprestano odvija specifičan spoj Logosa i Istorije u svakom čovjeku i svakoj istorijskoj zajednici ljudi. Prema tome, univerzalnost procesa globalizacije ne smijemo posmatrati kao proces unifikacije ljudi i njihovih zajednica. Imajući ovo u vidu, zalažemo se za teorijsko-metodološki pristup hegelovskog konkretno-univerzalnog. Konkretno-univerzalno u-

pravo znači da globalizacijska univerzalnost ima svoju osnovu u dubini identiteta pojedinačnog i kolektivnog, odakle potiče i gdje se vraća. Na toj osnovi možemo sociološki egzaktno pratiti progresivnost procesa globalizacije sa stanovišta ostvarivanja fundamentalnih ljudskih vrijednosti na svim nivoima – globalnom i na nivou posebnih društava. Univerzalne vrijednosti slobode, pravde, humanosti, morala, kulture, legitimnosti institucija i njihove efikasnosti dobijaju puno značenje u sublimiranju Logosa i Istorije u životu konkretnih ljudi i njihovih istorijskih zajednica.

Kritička razmatranja profesora Dobrenjkova usmjerena su na sociološku identifikaciju socijalnih odnosa koje proizvodi proces globalizacije u savremenom ruskom društvu i izuzetno inspirativna za komparativna sociološka i interdisciplinarna istraživanja crnogorskog društva. Zbog toga bi bilo veoma značajno prevesti ovu knjigu na crnogorski jezik.

Slobodan Vukićević

Ratko R. Božović, *Prirodnost sela – Ogledi o crnogorskom selu*, Filozofski fakultet Nikšić, Institut za sociologiju i psihologiju, Nikšić, 2011.

Rukopis prof. dr Ratka R. Božovića predstavlja skup tekstova koji će, samim svojim naslovom, zainteresovati sve zaljubljenike u seoski način života, u njegove običaje, tradiciju, kulturu, zaljubljenike u crnogorsku prirodu i svu „divlju“ ljepotu koju ona u sebi nosi. U nedostatku cjelovitijih studija o crnogorskim selima, posebno posljednjih godina, svakako me raduje interesovanje samog autora za ovu problematiku i spremnost izdavača da pomognu njeno publikovanje. *Prirodnost sela – Ogledi o crnogorskom selu* predstavlja široki spektar manifestnih ali i onih latentnih problema sa kojima se ruralni prostor Crne Gore decenijama unazad suočavao i one sa kojima se suočava

danas. Pored toga ono što je specifičnost i što krase ovu studiju jeste jedan poseban (i neobičan za ruralnu sociologiju) pristup autora, koji sa kulturom u središtu svoga naučno intelektualnog interesovanja *lijepo* piše o životu današnjeg crnogorskog sela. Pri tome ukazuje na mnogobrojne ekološke, demografske, kulturne i socijalne probleme koji remete „prirodnost“ života u njemu, odnosno prirodnost zajedničkog suživota ljudi i prostora.

Knjigu čini sedam poglavlja, (sažetih i stilski oblikovanih ranije objavljenih studija, članaka, kritika), u kojima su tematski izloženi problemi u životu crnogorskih sela. Sponu među njima Božović nalazi u svojevrsnoj ekološko-socijalnoj

viziji ruralnog prostora kao onoga primarnog, prirodnog, društvenog i kulturnog, u kome se još jedino danas može naći autentično ljudski i kvalitetan način društvenog života jedne zajednice. Uvodni dio rada autor koristi da ukaže na stanje crnogorskog sela, kakvo je ono sada, ali i da podsjeti kakvo je ono bilo u prošlosti, a zatim i nudeći moguće uzore – kakvo ono može izgledati u budućnosti. Ubrzana industrijalizacija koja je izazvala ogromni talas migracija, pustošila je naša sela, i dovela do deagrarizacije a kasnije i deruralizacije ovoga iskonski prirodnog područja. Takva događanja inspirišu autora da ukaže na potrebu da na crnogorskom selu treba raditi, i na njemu mnogo više graditi, radi unapređivanja seoskog života ali i radi unapređivanja društva u cjelini. Zato Božović i podrazumijeva savremeno življenje na selu kao život u „oazi zdravog života“ i to ne samo za stalne stanovnike Crne Gore nego i za druge, posebno turiste. Kako autor posebno akcentuje, ovaj prirodan način života kao i ostvarenje ideje planinskog turizma je ostvarljivo u Crnoj Gori, zahvaljujući izraženim klimatskim kontrastima koji su determinisani njenim veoma povoljnim geografskim položajem. U tom smislu kako to autor ističe, turizam (kako primorski tako i planinski) dobija na značenju koje je bitno za ljudsko zdravlje i to ne samo biološko (fizičko) nego i duhovno (psihičko).

U prvom poglavlju knjige *Ekologija i kultura življenja* R. R. Božović preko brojnih, veoma zanimljivih primjera, ističe značaj ekološke svijesti u stvaranju novih uslova privređivanja kako u ruralnom tako i u urbanom području. Inače autor smatra da savremena naučno-tehnološka civilizacija, u svoj svojoj suštini sadrži „neprirodan“ odnos prema prirodnom okruženju. Ona se takoreći ekspanzijom obrušava i na nju, i tako rušeći je, ruši i samu čovjekovu prirodnost. Konkretnim primjerima i rezultatima pojedinih socioloških istraživanja on povezuje naglu industrijalizaciju i urbanizaciju sa konti-

nuiranim stvaranjem neusklađenosti između prirodne i vještačke sredine. U tom pogledu on i postavlja pitanja – čemu ekologija i šta ona može doprinijeti nakon opšte devastacije prirode i ljudske prirodnosti? Odgonetajući sopstvene dileme Božović naglašava da se mora više voditi računa o opštoj kulturi življenja koja podrazumeva razvijanje ekološke svijesti na svim nivoima ljudske egzistencije. Jedino tako ekologija ne (p)ostaje samo sastavni dio zdravijeg života „nego zadobija značenje i kulture življenja“ (Božović, 2010: 37).

Drugo poglavlje *Selo između prirode i progresa* počinje autorovim viđenjem poremećaja u seosko-prigradskom ambijentu, a završava jednom očekivanom perspektivom koja ukazuje na *moгуćnosti sela kao oaze zdravog života*. U ovom poglavlju se iskazuje Božovićev kulturološki način izučavanja sela Crne Gore, pri čemu on naglašava da su se prigradska sela, a pogotovu od grada udaljenija ravničarska sela koja su u početnim fazama industrijalizacije u značajnoj mjeri zaostajala po razvijenosti infrastrukture u odnosu na gradove, ipak u drugoj fazi industrijalizacije približila gradskim uslovima života. Tako se, po njemu, izgubio onaj sklad između sela (seoskog načina života) i prirodnog ambijenta, tj. između osnovnih prirodnih uslova i karakteristika novog načina življenja i privređivanja na selu. Narušavanje seoskog prirodnog ambijenta odvija se, između ostalog, gradnjom kuća-dvoraca bez ikakvog urbanističko-estetskog ukusa na plodnom zemljištu, što oduzima zemlji mogućnost da „rađa“ poljoprivredne plodove. Devastiranje zemljišnog posjeda dovodi do toga da i seljak, postaje „nedorečeni građanin“, nezadovoljan sopstvenom egzistencijom, rastrzan između još uvijek prirodnih uslova življenja i novih i jačih naleta industrijalizacije i urbanizacije.

U tom kontekstu je od posebnog značaja autorovo sagledavanje *Načina života u ravničarskim selima Crne Gore*, u tre-

ćem poglavlju ove knjige. Božović prvo ukazuje na geografski položaj crnogorskih sela i ističe da su ona, od regije do regije veoma različita: od prostranih u ravninama, do malih sela u golom crnogorskom kršu. Ravničarska sela su pretežno smještena u blizini gradskih naselja, i samim tim su u egzistencijalnoj prednosti u odnosu na druga sela, ne samo zbog boljih uslova materijalne egzistencije njihovih žitelja, nego i zbog lakšeg i bržeg primanja uticaja gradsko-urbane civilizacije. Pored toga što ova ravničarska sela „trpe“ dvostruki uticaj iz urbane sredine, uticaj došljaka („pravih seljaka“) istovremeno „trpe“ i uticaj gradske civilizacije usled sve češćih komunikacija sa gradskim načinom života, posebno putem školovanja djece i radom odraslih u gradu. Autor ističe kako je životni standard u ovim selima porastao, takođe uslovi rada su olakšani, a opremljenost stambenog prostora je stalno napredovala do nivoa uslova života u gradu. Ali ipak mlađi stanovnici, posebno školovani, iako na suženom obradivom zemljištu i sa boljom tehničkom opremljenošću, sve manje žele da stalno borave na selu. Oni ne vezuju svoju budućnost za svoje selo, praveći otklon od njega mnogo više nego što to čine stariji, preferiraju luksuznije življenje, koje često nije usklađeno sa njihovim materijalnim mogućnostima.

Sa druge strane *Nestajanje brdsko-planinskog sela* u kome je mnogo teže živjeti nego u ravničarskim prostorima po Božoviću je uslovljena nemotivisanošću Crnogoraca da rade pod vedrim nebom, bez gospodara u poljoprivredi ili stočarstvu. Time uslovljena nerazvijenost pograničnog prostora golijske planine (koja se uzima za primjer) i njenih stanovnika, što se ilustruje malim i još sve manjim brojem stanovnika i kontinuiranim migracionim procesima na relaciji selo – grad na ovom području. Posljedice koje ovi procesi izazivaju svima su dobro poznate, ali ono što je karakteristično za ovaj nalaz su predložene mjere koje treba

preduzeti da bi golijska sela bila privlačna za život: modernizovanje puta Nikšić – Krstac, opremanje poljoprivredne proizvodnje mehanizacijom, rasno poboljšanje životinja, uvođenje novih voćnih sorti i novih sjemena, primjena agrotehničkih mjera, bolja organizacija otkupa poljoprivrednih proizvoda.

Kao logičan nastavak navedenih društveno potrebnih mjera u svrhu revitalizaciju sela u petom poglavlju Božović svoju istraživačku pažnju usmjerava na *Oblike djelovanja inteligencije na selu u Crnoj Gori*, pri čemu on prikazuje neke specifičnosti crnogorskog sela i stalno „regrutovanje“ iz njega ne tako ne zapažene izrazito stvaralačke inteligencije. Pored toga autor pažnju usmjerava i na odnos inteligencije prema selu i poljoprivredi, koji se po njemu ogleda u prirodnijem i bliže starom (skoro izgubljenom) življenju na selu nego što to čine sada stalni stanovnici sela (seljaci). Naime, inteligencija ili obnavlja stare kuće za funkcionalno stanovanje ili gradi prirodnije (skromnije) nove kuće (vikendice) prilagođene normalnim (a ne grandomanskim) potrebama. Autor smatra da intelektualci na selu mogu biti najuporniji i najdosledniji protagonisti proizvodnje kvalitetne i zdrave hrane. Pored toga, inteligencija ima značajnu ulogu u pogledu davanja inicijativa za razvoj sela, kao što je izgradnja seoske infrastrukture i drugih oblika stvaranja civilizovanijih uslova za život na selu.

R. R. Božović uviđa realnost trenutne situacije, smatrajući da revitalizacije sela nema bez mladih ljudi, u šestom poglavlju *Prostorna i socijalna (ne)pokretljivost mladih u selima Crne Gore* detaljno razmatra poziciju mladih u selima Crne Gore u novijoj istoriji. On znalački ukazuje da je generacija mladih u crnogorskim selima bila u dugom „istorijskom hodu“, pretežno statično-homogena društvena grupa, sve do pojave industrijalizacije društva. Industrijsko-urbanistički bum poslije Drugog svjetskog rata proizveo je

ruralni šok koji je seljaštvo sve više izgonio iz sela i iz poljoprivrede. Kako je pretežno iz sela odlazila mlada muška radna snaga, to se u selima sve više uspostavljala disproporcija između mladih-starih i muških-ženskih, što je dovelo do senilizacije i feminizacije, i sela i poljoprivrede. U ovom poglavlju stoga i moramo naglasiti autorovo viđenje neravnomyernej zastupljenosti mladih ljudi u crnogorskim selima. Naime, zastupljenost je različita, kreće se od onih „zamrlih“ sela u kojima niko ne živi ili u njima žive samo stari ljudi, sve do ravničarskih sela koja su bliža gradu u kojima se povećava broj školovanih i nezaposlenih mladih stanovnika. Autor naglašava da je među mladima na selu brojčano najmanje „mladih seljaka“ i da je neophodna korjenita izmjena postojećeg društva (a ne mladih). Na kraju ovoga dijela autor ukazuje na to da mladi u selu nemaju čak ni mogućnost izbora koju su imali njihovi roditelji, bez obzira na to što su obrazovaniji od njih, te zaključuje da se mladi u crnogorskom društvu, za sada nalaze u statičnoj društvenoj poziciji, pošto im je blokirana i prostorna i socijalna pokretljivost.

U okviru posljednjeg, sedmog poglavlja, *Mogućnosti i oblici povratka „građana“ selu u Crnoj Gori* Božović posvećuje problemima prenaseljenosti gradova i ukazuje na mogućnosti povratka selima koja bi svojim stanovnicima ponudila bolji kvalitetni život. Autor smatra da crnogorsko selo, i primorsko i planinsko, može posredno i neposredno biti značajna osnova razvoja turizma. Posredna uloga sela za razvoj turističke privrede odvija se preko proizvodnje prirodnih prehrambenih artikala. Sa druge strane, neposredna uloga može afirmisati selo putem izgradnje atraktivnih turi-

stičkih objekata u prirodno zanimljivim ambijentima, kao i opremanjem postojećih privatnih smještajnih kapaciteta. Tendencija okretanja selu, pogotovo u svrhu proizvodnje prirodne zdrave hrane, po autoru, ne događa se samo zbog nužno, egzistencijalnih razloga, nego i zbog preferiranja boljeg i raznovrsnijeg kvaliteta života. Povratak selu predstavlja razumnije vrednovanje prirodnih dobara, a time i njihovo prirodno efikasnije korišćenje u cilju potpunijeg zadovoljenja i razvijanja ljudskih potreba.

Kada sve istaknuto rezimiramo, onda ono što prvo pada u oči jeste činjenica da je Ratko R. Božović „stvorio“ jedan osoben sociološki i kulturološki pristup selu. Kako Svetozar Livada akcentuje, Božović u ovoj studiji nije uzeo selo samo kao bazu poljoprivredne proizvodnje, nego selo sa cjelokupnim životom u njemu uzima kao uslov, ostvarenja prirodnosti života. Autor je sagledao crnogorsko selo u istorijskoj ravni, pokazujući kompletnu temporalnost crnogorskog sela, odnosno, on u svojoj studiji pokazuje kakvo je ono bilo u prošlosti, kakvo danas, ali ukazuje i na to kakvo bi trebalo da bude sutra. Istovremeno prof. R. R. Božović u cijeloj knjizi traži izlaz iz trenutno nepovoljne situacije, kroz šta se jasno vidi da on istinski želi revitalizaciju sela, traži moguća rešenja, otvara značajna pitanja vezana za sve tri dimenzije vremena (prošlost, sadašnjost i za budućnost). I stoga ova studija može i mora da posluži kao putokaz svim budućim istraživačkim nastojanjima da se sagleda, razumije i objasni seoski način života Crne Gore i potreba za ostvarivanjem njegove prirodnosti.

Rade Šarović